

Mužský odev 18. storočia v zrkadle súdnych písomností z Liptovskej stolice

Miroslav Nemec

DOI: 10.21104/CL.2023.1.04

*Clothes of Criminals in the 18th century as Reflected
in Court Documents from Liptov County*

Abstract

The clothing of criminals in the 18th century did not differ significantly from the clothing of the people around them, which is hardly surprising, as they came from their ranks. However, we can see in their clothing a reflection of their professional or social status. For example, it is evident from the clothing of most robbers that they came from a shepherd's environment. In their clothing, we find components that have been explicitly designated as shepherd's or were often found on shepherd's clothing. Various forms of individual decoration are found on trousers and headgear, such as cloth ribbons and beads in particular, and also seashells.

As for other categories of criminal, identifying a pattern for such a small number of cases is complicated. However, in general, their clothing contained mostly elements typical of their status or profession. Still, it is clear that even the clothes of the lower social groups were not uniform, and so in descriptions of them we find less common components.

Key words

clothing, Liptov, 18th century, court documents, robbers

Acknowledgment

Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0028/19 „Teoretické a metodologické otázky skúmania dejín kriminality Slovenska“ riešenom na Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

Contact

Mgr. Miroslav Nemec, PhD., Liptovské múzeum – Národopisné múzeum v Liptovskom Hrádku, Partizánska 153, 033 01 Liptovský Hrádok, Slovak Republic; e-mail: nemmiro@gmail.com.

Jak citovat / How to cite

Nemec, Miroslav. 2023. Mužský odev 18. storočia v zrkadle súdnych písomností z Liptovskej stolice. *Český lid* 110: 85–107. <https://doi.org/10.21104/CL.2023.1.04>

Súdne písomnosti, ktoré sú najlepším a v mnohých prípadoch jediným prameňom k skúmaniu dobového súdnictva a kriminality, môžu poslúžiť taktiež na skúmanie iných aspektov života v minulosti.¹ Vo výsluchových protokoloch tak môžeme nájsť informácie o hygiene, bývaní, stravovaní, ale aj odeve ľudí v predchádzajúcich storočiach.² V predloženom texte sa pokúsim na základe analýzy súboru dokumentov z územia Liptovskej stolice 18. storočia identifikovať odevné súčiastky, ktoré si obliekali muži podozriví alebo obvinení z rôznych kriminálnych aktivít (prevažne zo zbojníctva), a následne získané poznatky zosumarizovať – určiť vzťah odevov k sociálnym a profesijným skupinám a, ak je to možné, určiť pôvod odevných súčiastok. Zároveň je cieľom tohto príspevku aj snaha poukázať na možnosti využitia súdnych dokumentov (zameraných na trestné súdnictvo) pri skúmaní odevu v minulosti.

Veľkú väčšinu kriminálnych prípadov riešili v tomto období na území Liptovskej stolice tri druhy súdov: stoličný, zemepanské a mestské (zemepanskému súdnictvu v Liptovskej stolici sa doteraz odborná verejnosť ešte nevenovala). Každá stolica vykonávala svoju súdnu právomoc prostredníctvom inštitúcie – sedrie (z latinského *sedes iudiciaria* – súdna stolica). Tá liptovská sa v roku 1703 rozdelila na civilnú a trestnú (Churý 1967: 24). Tento rok je zároveň počiatočným chronologickým vymedzením môjho výskumu historického odevu v zrkadle súdnych písomností. Ukončený je výskum rokmi 1786–1787, kedy bol, počas správnej reformy panovníka Jozefa II., vytvorený nový podriadený súd Liptovsko-oravskej stolice. Zo skúmaného obdobia sa v archíve zachovalo 370 súdnych spisov. Tie sú však medzerovité a úplne nereflektujú komplexný obraz o kriminalite a stoličnom súdnictve v tej dobe. Na základe nich boli najrozšírenejším druhom kriminality zločiny proti majetku (najmä krádeže, v menšej miere zbojníctvo a podpaľačstvo), ktoré zaberali približne 30 %. Nasledovali zločiny proti náboženstvu (odpadlíctvo od katolíckej viery, výchova detí v duchu protestantizmu, bohorúhačstvo, svätokrádeže, čarodejníctvo), ktoré zaberali asi 25 % a zločiny proti životu a zdraviu (vraždy, zabitia, infanticída, bitky a napadnutia) s 24 % prípadov. Zločiny proti mravnosti (smilstvo, cudzoložstvo, bigamia, incest, zoofília, znásilnenie) tvorili približne 17 % prípadov a zločiny proti panovníkovi a štátu (napríklad urážka

---

1 Predkladaný text vychádza z publikácie *Oživení zbojníci*, ktorú v roku 2021 vydalo Liptovské múzeum ako katalóg k rovnomennej výstave. Je doplnením a rozšírením záverov týkajúcich sa výskumu ľudového odevu v zrkadle súdnych písomností, uvedených v tejto publikácii (Nemec 2021).

2 Súdne písomnosti boli pri skúmaní dejín každodennosti použité napríklad v prácach Ozment (2015), Levi (2018), Behringer (2018), Ginzburg (2000). Zo slovenských autorov napríklad Churý (1995), Nemec (2022).

panovníka alebo dezercia), spolu so zločinmi proti vrchnosti (napríklad urážka stoličných úradníkov), len 4%. Skutky útočiace na povesť a dobré meno stoličný trestný súd neriešil, pretože boli v kompetencii civilného súdu (Nemec 2019: 24, 154–155).

Pokiaľ ide o mestské sudy, na základe daňového súpisu z 18. storočia bolo na území Liptovskej stolice deväť miest či mestečiek s rozličnou úrovňou samosprávnych a súdnych kompetencií. Oproti stoličnému súdu došlo v tomto období pri liptovských mestských súdoch z hľadiska druhov kriminálnych prípadov k odlišnostiam. Hoci primát si aj tu zachovali zločiny proti majetku, nasledované zločinmi proti životu a zdraviu a mravnostnou kriminalitou, v minimálnej miere sa tu objavujú zločiny proti náboženstvu (Nemec 2012: 164; 2020: 245–248).

Štúdium odevu na základe údajov z archívnych dokumentov tvorí osobitú a nevyhnutnú zložku kultúrohistorického bádania tejto zložky hmotnej kultúry obyvateľov Slovenska. Ľudový odev na území dnešného Slovenska skúmali, aj s použitím ikonografických a archívnych prameňov, napríklad Benža (2015), Nosáľová (1983) alebo Markov (1955). Čo sa týka územia Liptova, miestnemu ľudovému odevu v minulosti sa venovali napríklad Kovačevičová (1955) alebo Kaňová (1967; 1968; 1972). Odevu liptovských ovčiarov sa vo svojej práci venovala Zuskinová (1999).

Odev zbojníkov sa v minulosti pokúsilo opísať už niekoľko autorov. Poľská etnologička Elżbieta Teresa Filip (2007) sa vo svojej štúdií zamerala najmä na oblasť dnešného južného Poľska a blízkych prihraničných regiónov. Opierala sa o dobový ikonografický materiál, ale hlavne o súdne písomnosti. Český historik a etnológ Adam Votruba (2010: 55–57) sa vo svojej publikácii stručne venoval zbojníckemu odevu v širšom karpatskom priestore. Okrajovo sa zbojníckemu odevu na území Liptova v súdnych písomnostiach venoval aj autor tejto štúdie (Nemec 2014: 75).

Tento príspevok by mal prispieť k rozšíreniu sumy poznatkov o odevu mužov v 18. storočí práve na základe údajov zo súdnych spisov.

Súdne prípady, poskytujúce údaje o odevu osôb označených za kriminálnikov, som cielene vyhľadával v stoličných súdnych písomnostiach počas výskumu zameraného na dejiny zbojníctva v Liptovskej stolici v 18. storočí, ktorý bol realizovaný v rokoch 2013–2014 a doplnený v rokoch 2021–2022. Pri vyhľadávaní relevantných prípadov som preštudoval dokumenty zo Štátneho archívu v Žiline so sídlom v Bytči z fondu Liptovská župa I. A to jednak z časti Criminalia, kde sa nachádzajú prevažne kompletne súdne spisy obsahujúce výsluchy, záznamy týkajúce sa priebehu procesu aj s rozsudkom, tak aj z časti Inquisitiones, kde sú uložené prevažne len výsluchy. Napriek preštudovaniu veľkého množstva archívnych dokumentov je možné, že sa mi nepodarilo zachytiť všetky prípady, v ktorých sa opis

zbojníckeho odevu nachádzal. Uvedených deväť prípadov zachytáva ľudí podozrivých alebo obvinených z rôznych trestných činov, ktoré sa odohrali na území Liptovskej stolice. Preto sa tu nachádzajú ako osoby narodené na Liptove, tak aj v iných, spravidla okolitých, regiónoch, hlavne Orava, Gemer a Malohont.

Informácie o odeve som v rokoch 2021–2022 doplnil aj údajmi z tzv. kurentálnych protokolov, čiže kníh obežníkov, ktoré si viedli jednotlivé liptovské mestá. Využil som na to kurentálne protokoly mesta Ružomberok, ktoré patria v rámci Liptova k najúplnejším. Uložené sú v Štátnom archíve v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš, vo fonde Magistrát mesta Ružomberok. Väčšina kurentálnych protokolov z územia Liptovskej stolice je zachovaná len od začiatku osemdesiatych rokov 18. storočia, taktiež aj v tomto prípade. Hornou časovou hranicou bol, rovnako ako pri stoličných súdnych písomnostiach, rok 1787. Keďže kurentálne protokoly obsahujú informácie o skutkoch, ktorých sa dopustili ľudia z územia celej monarchie, vyberal som len tie, v ktorých sa nachádzal opis osoby s dokázateľne liptovským pôvodom, prípadne tie, ktoré sa odohrali na území Liptovskej stolice.

Kriminálne prípady

V nasledujúcej časti uvediem deväť súdnych prípadov, v ktorých sa vyskytuje opis odevu podozrivej osoby. Najviac údajov sa týka odevu zbojníkov (zaoberá sa ním päť prípadov). Definícií zbojníkov je niekoľko. Napríklad *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* ich definuje ako zbehov organizovaných v ozbrojených družinách (Encyklopédia 2 1995: 343). Rôzni európski historici sa snažili rozlišovať medzi zbojníkom a lúpežníkom, respektíve medzi sociálnymi zbojníkmi a bežnými lupičmi. Carsten Küther zadefinoval (pri výskume lúpežníckych bánd na území Nemecka) tieto kritériá zbojníka: vidiecky pôvod a zázemie; pôsobenie na menšom území; otvorené vystupovanie; motív koristi nie je hlavný; autoritatívne vedenie. Naopak, lúpežnícke skupiny mali tieto kritériá: pôvod v okrajových sociálnych skupinách (tuláci, príslušníci nečestných povolání a podobne); väčší operačný priestor než u zbojníkov; využívanie utajenia a anonymity; motív koristi je hlavný; nestála hierarchia (len počas akcie) (Votruba 2010: 15–16). Mnohí slovenskí zbojníci by ale v týchto kritériách neobstáli.

Aj keď počet zbojníckych bánd v Liptovskej stolici v 18. storočí nebol až tak vysoký ako v 17. storočí, zbojníctvo znamenalo pre predstaviteľov stolice vážny problém. Snažili sa ho teda vyriešiť vydávaním rôznych obežníkov a nariadení, ako aj organizovaním lapačiek – čiže honov na zbojníkov (Churý 1970; Uličný 2014: 375–376).

O odeve zbojníkov sa v súdnych písomnostiach dozvedáme najmä z výpovedí svedkov. Niektoré opisy sú stručné a zameriavajú sa len na jeden alebo dva kusy odevu, ktoré zbojníka najviac identifikovali. Iné opisy uvádzajú viac odevných súčiastok a prípadne aj údaje o ich vzhľade a pôvode.

Pomerne komplexný opis odevu sa zachoval v prípade zbojníka Mateja Garaja. Jeho pôvod nebol liptovský. Pochádzal z dediny Krivá v Oravskej stolici. Pravdepodobne sa živil aj ako pastier. Vieme, že v minulosti sa pohyboval v okolí Košíc, Krupiny, Zvolena a Brezna. Okrem slovenčiny sa dokázal dohovoriť aj trochu po maďarsky. V roku 1743 bol počas zimného jarmoku v liptovskom mestečku Svätý Mikuláš (dnes Liptovský Mikuláš) zatknutý a uväznený v dome mestského desiatnika. Nadránom sa mu ale podarilo utiecť. O jeho ďalšom osude už nemáme zmienky. Garajov odev bol celkom podrobne opísaný niekoľkými svedkami. Benjamín Hlaváč ho opísal nasledovne:

„tenže Garaj, ktery bol chlap welmi weliky, hrubi, tučni, prsity černo wasy strapatimi wlasami cerno baguzi len w ten den oholeni w ssiriczi uhorskeg w belasich salawaroch nohawicach na grity gerchou obtgahnutimi, w krpach pod rosskom klobuku, tanistru³ na remeni a roch s prachom geleni⁴ križom čez seba preložený polchak⁵ v ruke... pri nohawiciach osem grossi... w tanistre gehu w handricke zawgazyany broku na jedno try strelenia tak tess y prachu w rohu se nasslo, walassku gehu tess w mlacze nassli“.

Podobný bol aj opis podaný svedkom Andrejom Holécym:

„wydel gest ze hlap welyky, prsyty, tučny, mocny, černo wasy a bajuzy len wtedy oholeny, kučeravymy wlasmy, w uhorskei ssyrycy, pod rosskom klobuku, w belasyh ssalawaroh, w nohawyciah, na gryty yrhau obtiahnutyh, a pry nom nassli osem grossy penazy, w messteku pry nohawyciah... tanistru na remeny a roh geleny s prahom na kriss ces neho preložený, w tei tanistre nassly w handrycke brokou tak ako na troie strelenia a prahu tiess w rohu na tolko“.⁶

Len dve odevné súčiastky boli spomenuté pri opise štvorčlennej skupiny zbojníkov, ktorá sa v polovici päťdesiatych rokov 18. storočia pohybovala vo

3 Kožená kapsa.

4 Prachovnica na strelný prach vyrobená z jelenieho parohu.

5 Polhák – druh strelnéj zbrane.

6 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ŠA BY), fond Liptovská župa (LŽ), kart. 1124, fasc. IV, n. 7, 1743, fol. 1–5.; ŠA BY, fond LŽ, kart. 784, 1744, fol. 12–13.

východnej časti Liptova. Tu na jar roku 1755 vykonali niekoľko prepádov. Ani rozuzlenie prípadu týchto zbojníkov nie je známe. Valach z važeckého salaša opísal časť zbojníckej bandy nasledovne: „*tria gisty ludga mladzy nebars wisoky w kratkich walaskich bigelich suknychcach z kterich gednen pasom walaskim čgernim pripasany bol*“.⁷

Prípad z roku 1760 pochádza z kategórie stručných opisov. Týka sa prepadu domu v Madočanoch (dnes súčasť obce Liptovská Teplá). Muži, ktorí tento skutok vykonali a násilím so zbraňami vnikli do budovy, boli, podľa svedka, oblečení v čiernych valaských košeliach.⁸

Okrem zbojníkov sa v dokumentoch objavujú aj opisy odevov osôb podozrivých alebo obvinených z iných kriminálnych skutkov. V prípade z roku 1773 vyšetrovala stolica poddaných, ktorí pomáhali vojenským dezertérom pri úteku. Traja vojenský zbehovia prešli územím Liptovskej stolice z východu na západ, pričom sa zastavovali u svojich príbuzných. Nakoniec sa z územia Liptova stratili a dokumenty o nich viac mlčia.

V obci Važec sa dezertéri rozhodli zbaviť nápadného vojenského oblečenia. Miestnym obyvateľom, ktorých stretli, zo svojej uniformy dali „*dwoie nohavicz, dwe żabły,⁹ dwa laiblyki, a dwa kasskety bes blachy*“, za čo od nich dostali „*gedne belase nohavicze a gedne gatty*“. Vyšetrovateľov viac zaujímali spomínané belasé nohavice, o ktorých pôvode im ich majiteľ povedal: „*Ku-piu som tuna S. Mikulassy sukno a dal som si pred 5 rokmi vo Vasczy ssity. Ktere mi ssiu Michal Jaczko*.“ Na žiadosť o bližší opis nohavíc im odpovedal, že boli „*belasye szielimi sznuramy*“. Ďalšie kusy odevov vymenili aj v Ivachnovej. Za svoje vojenské košele dostali „*2 kossele*“, ktoré si rozdelili.¹⁰

Pomerne podrobný je opis odevu členov zbojníckej bandy Michala Mlynarčíka-Vlka – z liptovskej obce Konská. Pôsobila na začiatku osemdesiatych rokov 18. storočia, mala približne desať členov a bola regrutovaná prevažne z valachov. Sám Mlynarčík bol však vojakom. Najzávažnejších zločinov sa dopustili v Poľsku, kde prepadli niekoľko domov. Okrem toho prepádali aj salaše. Spravodlivosť ich však dostihla. Na prelome rokov 1781 a 1782 bolo niekoľko členov bandy, vrátane Mlynarčíka, chytených a 5. marca 1782 odsúdených na smrť. Martin Čatloch z dediny Svätý Ondrej opísal Mlynarčíkových zbojníkov nasledovne: „*ktery z pistolamy, a mordarkamy¹¹ tak tež y z walasskamy ozbrogeny biwesse, w čgernich walaskych kosseliach a w bielich wicifruvanych, na polwomskom Buwalowom salassi zkrze gedneho Boczkeho kragcira ussitich nohawiciach zassateny byly... gedne pekny*

7 ŠA BY, fond LŽ, kart. 786, 1755, n. 9, fol. 20–22.

8 ŠA BY, fond LŽ, kart. 1127, fasc. VII, n. 30, fol. 243.

9 Šable.

10 ŠA BY, fond LŽ, kart. 1130, fasc. X, n. 22, 1773, fol. 13–26.

11 Mordárka – neznámy druh strelnej zbrane.

swetly prsten na gehu malom palczy a klobuk swetlimy granatkamy a perlamy bielimy wissnurowany widel.“

Ján Jurčík z dediny Jakubovany si klobúk zbojníkov pamätal podobne: „*u Missa Vlcsik geden a u druhého zboinika Yano rečeneho druhy prsten, a dwa klobuky čerwenym suknom obtahnute, a čerwenimy swetlimy kamienkamy, a bielimy koczkami, wssakowite obsnowane widel“.*

Jurčík taktiež uviedol, že sa mu Mlynarčík vyznal, „*že ho od opaska welmy boky bolia“.*¹²

Odev muža hľadaného pre krádež – Mateja Mlynarčíka – bol opísaný len veľmi stručne. V zápise v kurentálnom protokole z roku 1786 je o oblečení tohto muža uvedené len to, že bol oblečený „*w Širicz“.*¹³

V obežníku z roku 1786 sa nachádza aj opis zbojníkov, ktorí sa dopustili prepadu niekde na pomedzí Zvolenskej a Liptovskej stolice. V texte sa píše, že útočníci mali oblečené „*cserne kossele masné*“ a „*wisoke Uherske klobuky na Roch wistrihnute*“, ktoré boli navyše „*stusskamy wsseliakeg barwy obssite“.*¹⁴ V opise bolo tiež poznamenané, že zbojníci vyzerali ako valasi.

Ďalší prípad z roku 1786 uvádza diametrálne odlišný odev ako v predchádzajúcich prípadoch. Hľadaným mužom bol Jozef Almásky, rodák z liptovskej obce Svätý Michal (dnes Liptovský Michal). Bol krajičom. Podľa priezviska ale môžeme predpokladať, že pochádzal zo zemianskej rodiny (Vítek – Martinický – Laučík 2014: 47–48).¹⁵ Okolo roku 1783 sa oženil v Ostrihome, no svoju ženu o tri roky neskôr opustil. Podľa opisu mal oblečenú „*granatkoweg farbi menteku, a nohawice nosi, zrukawamy kabat, a belasi s bgelimi ssnurami wissugtassowany lajblik“.*¹⁶

Údaje len o dvoch odevných súčiastkach poskytuje tretí prípad z roku 1786. Martin Gajdoš, ktorý ušiel od svojej manželky vo Svätom Mikuláši, bol podľa opisu „*w Nemeczkem ruse kapute recsenem oblecseny, belaseg barwy, bilima nohawicamy“.*¹⁷

12 ŠA BY, fond LŽ, kart. 1132, fasc. XII, n. 11, 1782, fol. 1–46.

13 Protokol spomína aj odev jeho partnerky. No uvádza iba to, že bola otrhaná („*zo ženou obhrubnou otrhanou“*). Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš (A LM), fond Magistrát mesta Ružomberok (RK), kart. 30, Kurentálny protokol 1782–1787, s. 124.

14 A LM, fond RK, kart. 30, Kurentálny protokol 1782–1787, s. 157–158.

15 Rod Almáši má pôvod v Trenčianskej stolici, ale jeho príslušníci žili aj v Liptovskej, Spišskej, Gemerskej stolici alebo v dnešnom Maďarsku. V Uhorsku existovalo až 39 samostatných rodov Almášiovcov.

16 A LM, fond RK, kart. 30, Kurentálny protokol 1782–1787, s. 167.

17 A LM, fond RK, kart. 30, Kurentálny protokol 1782–1787, s. 171.

Odevné súčiastky

V uvedených citáciách z archívnych dokumentov sa nachádzajú zmienky o niekoľkých druhoch odevných súčiastok. Ich identifikácia je založená na komparácii s údajmi z etnografických prác o ľudovom odevu na Slovensku, respektíve v Liptove, ďalej z prác o historickom odevu a o súdobých uniformách. Pri zaraďovaní odevných súčiastok do skupín som sa opieral predovšetkým o ich členenie v publikácii *Tradičný odev Slovenska* (Benža 2015: 43–72, 117–155).

Mužský spodný odev

Základným spodným odevom bola košeľa. Priamo sa spomína len v prípade z roku 1773 (*kossele*). Na výrobu košiel sa v rurálnom prostredí Slovenska používalo prevažne domáce ľanové plátno, prípadne konopné alebo miešané, od 19. storočia aj bavlnené. Forma košele vychádzala z archaického odevu – dlhého rubáša, ktorý bol spoločný pre mužov aj ženy. V ranom novoveku sa už rozlišovali ženské a mužské košele. V oblasti Liptova mali mužské košele ešte na prelome 19. a 20. storočia prevažne rovný strih s voľnými rukávmi. Tie sa sťahovali tkanicami, remencami alebo zápästkami. Až v 19. storočí sa na ľudovej košeli na území Slovenska objavili rukávové manžety. V hornom Liptove sa rukávy nestahovali a nechávali sa pri práci voľne visieť. Otvor pre hlavu bol rozšírený rázporkom, ktorý sa zaväzoval tkanicami (Etnografický atlas 1990: 45; Kovačevičová 1955: 104–109; Encyklopédia 1 1995: 258; Benža 2015: 44–48).

V dokumentoch sa objavujú aj zmienky o takzvanej valaskej čiernej košeli. Nachádzame ju v prípadoch so zbojníkmi z rokov 1760, 1782 (*w čgernich walaskych kosseliach*) a 1786 (*cserne kosselle masne*). Čierna košeľa bola v minulosti bežným odevom ovčiarov zo salašov. Tí si na začiatku salašnej sezóny impregnovali košele ovčím tukom a následne údili v dyme vatre. Takáto košeľa mala potom niekoľko výhod. Mala byť do istej miery nepremokavá, mala odháňať hmyz, v chlade hriať a v teple chladiť. Okrem toho si nevyžadovala pranie, čo bolo pri spôsobe života na salaši výhodné. O valaských čiernych košeliach na našom území vieme minimálne od 17. storočia. Rozšírené boli ale vo viacerých krajinách Európy (Podolák 1982: 158; Zuskinová 1999: 45).

Bolo zaznamenaných niekoľko rôznych spôsobov úpravy tohto druhu odevnej súčiastky. Podľa diela *Uhorský Simplicissimus* z konca 17. storočia košelu najskôr namáčali do rozpusteného ovčieho loja, potom ju vyžmýkali a vyúdili. Následne ju ešte vyprali, aby nepúšťala farbu (Uhorský 1975: 99). Okrem loja sa košele zvykli namáčať aj do rozpusteného ovčieho masla,

Obr. 1 Pastier na važeckom salaši oblečený v čiernej valaskej košeli. Fotografia od Pavla Socháňa je zo začiatku 20. storočia Zdroj: Liptovské múzeum – Národopisné múzeum Liptovský Hrádok, č. neg. 19488.

prípadne do zmesi loja a masla. V Habovke (Orava) si valasi košele, ale aj iné odevné súčiastky, natierali penou z čerstvo nadojeného mlieka. V Ľubici (Spiš) pastieri po impregnovaní a vysušení košelu ponatierali zvonku kusom slaniny (Podolák 1982: 158).

V oblasti Liptova, ale aj v okolitých regiónoch či už na slovenskej, alebo poľskej strane hranice, bolo rozšírené namáčanie košele do roztopeného horúceho ovčieho masla a následné údenie nad dymom vatre (Pasterstwo 2012: 37, 41, 43, 45, 48). Ovčie maslo sa totiž, okrem stravovania, využívalo aj na impregnovanie a konzervovanie rôznych odevných súčiastok, či už kožených, kovových, alebo plátenných a súkenných. Na tieto účely sa používalo najmä staršie maslo, ktoré už nebolo vhodné na konzumáciu (Podolák 1982: 183–184), prípadne maslo vyrobené z kyslej žinčice (Zuskinová 1999: 61).

Ďalšou odevnou súčiastkou, objavujúcou sa v uvedených citáciách z archívnych dokumentov, boli spodné nohavice – gate. Tie od obyvateľov Važca dostali dezertéri v prípade z roku 1773 (*gatty*). Pod pojmom gate sa v minulosti rozumeli plátenné nohavice. Na Liptove sa ešte v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia šili z domáceho hrubého plátna, pričom

každá nohavica bola z jednej šírky plátna. K pásu sa uväzovali šnúrkou. Takmer na celom území dnešného Slovenska sa nosili ako spodný odev či odev na spanie. V hornatých oblastiach sa obliekali pod súkenné nohavice, len cez leto sa mohli obliekať ako pracovný odev. V južnejších oblastiach sa obliekali ako pracovný alebo sviatočný odev celoročne (Kovačevičová 1955: 112; Encyklopédia 1 1995: 148).

Mužský vrchný odev

Nohavice najširších vrstiev obyvateľstva v oblasti dnešného severného Slovenska sa vyrábali zo súkna. Také si nechali u krajčira ušití zbojníci okolo Michala Mlynarčíka v prípade z roku 1782 (*wo bielech wicifruvanych... nohawiciach*). Ich nohavice boli navyše vyzdobené (pravdepodobne šnúrovaním). Biele nohavice sa objavujú aj v opise odevu Martina Gajdoša z roku 1786 (*bilima nohawicamy*). Súkenné nohavice boli základným vrchným odevom poddanského obyvateľstva v severných – hornatých oblastiach Uhorska, vrátane Liptovskej stolice. Boli celoročným odevom, a to ako pracovným, tak aj sviatočným. O používaní celistvých nohavíc máme na našom území doklady už z 15. storočia. Súkenné nohavice sa vyrábali zo súkna bielej farby, zriedkavejšie (najmä na severe) aj čiernej. Z prednej strany mali jeden alebo dva rázporky. Okolo pásu bol prehnutím súkna vytvorený takzvaný obalok – tunel, ktorým sa prevliekal remeň. Nohavice siahali po členky, pričom v spodnej časti mávali tiež rozširujúce rázporky. Ich výzdoba sa realizovala pomocou nášivky alebo výšivky, a to najmä v oblasti rázporkov a vonkajších švov (Encyklopédia 1 1995: 405). V Liptovskej stolici sa v 19. a 20. storočí najviac uplatnili biele súkenné nohavice s bočným vedením švu, ojedinele čierne, ktorých zadný diel bol všitý oblúkovite alebo klinovite. Nohavice sa mohli líšiť šírkou v závislosti od toho, či sa obliekali do obuvi alebo na obuv (Šimša 2011: 62; Kovačevičová 1955: 111).

Súkenné nohavice inej než bielej a čiernej farby sa v oblasti dnešného severného Slovenska objavovali len zriedkavo (Benža 2015: 50). Preto je zaujímavá zmienka o belasých nohaviciach s bielymi šnúrami, ktorá sa objavila v prípade z roku 1773. Takéto nohavice vymenil ich majiteľ z Važca za časti vojenskej uniformy. Táto odevná súčiastka zaujala aj samotných vyšetrovateľov a vo výsluchu sa na ne pýtali viackrát. Majiteľ si ich nechal, podľa svojho tvrdenia, ušití vo svojom rodisku zo súkna, ktoré kúpil vo Svätom Mikuláši (dnes Liptovský Mikuláš). Výzdoba z bielych šnúr bola pravdepodobne aplikovaná do oblasti rázporkov, stehien alebo švov. Samotný zvýšený záujem vyšetrovateľov o tento konkrétny kus odevu naznačuje, že pravdepodobne nebol bežný. Aj koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia sa belasé, respektíve bledomodré súkenné nohavice objavo-

vali len zriedkavo. Ich používanie je doložené napríklad na Záhorí alebo z okolia Nového Mesta nad Váhom (Benža 2015: 50).

Špecifickým kusom odevu, na ktorý som narazil len v prípade zbojníka Mateja Garaja z roku 1743, boli takzvané šalvary (*w belasich salawaroch*, *w belasyh ssalawaroh*). V odeve osmanských Turkov boli týmto termínom označované pančuchy alebo široké vyduté nohavice. V uhorskom prostredí sa však týmto pojmom spočiatku označovali návleky (chrániče) na nohavice vyrobené z kože alebo súkna, ale mohli byť aj pletené. Boli to dve samostatné nohavice siahajúce približne do dvoch tretín stehna, ktoré mali na konci šnúry, s pomocou ktorých sa priväzovali o nohavice, pás alebo kabátec. Tvorili akýsi predstupeň k celistvým nohaviciam, ako ich poznáme dnes. V stredoveku sa obliekali na krátke spodné nohavice. V 16. storočí sa už prevažne nepoužívali (Lengyelová 2016: 76, 83). Neskôr ich môžeme nájsť ešte v kuruckom jazdeckom odeve, kde sa pravdepodobne obliekali na súkenné nohavice a plnili ochrannú funkciu proti ich zoderatiu (Somogyi 2018: 45).

Pojem šalvary ale pretrval. Neskôr sa vytvoril špecifický typ dvojdielnych nohavíc. Klasické nohavice mohli byť na stehne vodorovne prestrihnuté

Obr. 2 Cigánsky hudobník v šalvaroch na vyobrazení Józsefa Bikkessyho Heinbuchera z roku 1816. Zdroj: Bikkessy Heinbucher, József. 1816. *A Magyar és Horvát országi Leg nevezetesebb Nemzeti Öltözetek*, Wien: K. Timlich.

a priečnym švom k nim prišité samostatné návleky na nohy. Tieto dve časti mohli byť vyrobené zo súkna rozdielnej farby. Priečny šev zvykol byť zdobený lemovaním alebo výšivkou. Horná – sedacia časť bola nazývaná nohavice a spodná šalvary. V strihoch bratislavských krajčírov ich môžeme nájsť ešte v druhej polovici 18. storočia (Šimša 2021: 341) a na rôznych vyobrazeniach aj v prvej polovici 19. storočia.¹⁸ Garajove šalvary boli be-lasej farby. O zafarbení vrchnej nohavicovej (respektíve sedacej) časti sa v dokumente nehovorí. Okrem toho mal, podľa opisu, na zadku našitú irchu – jemnú kožu –, ktorá mohla slúžiť ako záplata, prípadne ochrana proti predratiu.

Vrchný odev – kabanicu – nachádzame v prípade z roku 1755 (*w krat-kich walaskich bigelich suknycach*). Zaznamenaný názov sukница vznikol podľa použitého materiálu – súkna. Išlo o otvorený kabát, ktorý sa s pomocou remienka, pracky, spony, háčika alebo tkanice spínal len pod krkom. Najrozšírenejšie kabanice mali kimonový strih bez ramenných švov. Okolo krku boli ukončené stojatým alebo preloženým golierom. Mali rôznu dĺžku, od pásu až po kolená. Kabanice boli z bieleho súkna, zriedkavejšie aj čierneho. Vyrábali ich špecializovaní remeselníci, takzvaní hrubosúkenníci.

Zväčša sa nosili len prehodené cez plecia, pričom zašité rukávy mohli slúžiť ako vrecká. V chladnejšom počasí sa však obliekali aj do rukávov a prepásali (Encyklopédia 1 1995: 221, 280, 437; Kovačevičová 1955: 124–125).

Halena, v dokumentoch nazývaná aj ako širica alebo uhorská širica, sa objavuje v prípadoch Mateja Garaja z roku 1743 (*w ssiriczi uhorskeg, w uhor-skei ssyrjcy*) a Mateja Mlynarčíka z roku 1786 (*w Širiczi*). Má podobu dlhého súkenného kabáta s veľkým štvorcovým golierom siahajúcim až do polovice chrbta. Na území dnešného Slovenska sú haleny doložené už od 16. storočia, avšak ich použitie sa predpokladá aj zo staršieho obdobia. Z hrubého nefarbeného súkna ich vyrábali buď podomácky roľníci a pastieri, alebo špecializovaní remeselníci – halenári. Halenárstvo, ako aj nosenie halien, nebolo rozšírené na celom našom území. Najviac ich môžeme nájsť hlavne na západnom, južnom a strednom Slovensku, ale zriedkavo sa objavili aj v severnejších regiónoch, vrátane Liptova. Z tohto regiónu máme halenu ikonograficky doloženú v odeve pastiera na maľbe v evanjelickom kostole z Paludze z konca 17. storočia.

---

18 Môžeme ich vidieť napríklad na grafike *Cigáni* od Józsefa Bikkessyho Hein-buchera z roku 1816: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_2335 [cit. 16. 6. 2022].

Obr. 3 Pravdepodobne najstaršie vyobrazenie pastiera v halene z územia Liptova. Na konci 17. storočia bolo vytvorené v evanjelickom kostole v Paludzi. Zdroj: Kovačevičová, Soňa. 1955. *Ludový odev v Hornom Liptove*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

Strih halien nebol regionálne rozlíšený, odlišovali sa najmä vo výzdobe. Obyčajne siahali do polovice lýtok alebo po členky. Zapínali sa len na remenec alebo retiazku pod hrdlom. Výroba halien bola nákladná, preto sa obyčajne nachádzali len v odeve majetnejších gazdov, ale nosili ich aj furmani, pastieri, hlásnici, strážnici a podobne. Halena sa obvykle nosila prehodená cez plecia, pričom zaviazané rukávy slúžili ako vrecká. Dlhý golier bolo možné v prípade nepriaznivého počasia prehodiť cez hlavu a použiť ako kapucňu (Špiesz 2021; 226–227; Encyklopédia 1 1995: 160; Gazdíková 2011: 13–14; Kovačevičová 1955: 37; Etnografický atlas 1990: 48).

Vrchným odevom bolo aj „nemecké rúcho nazývané kaput“, spomínané v prípade Martina Gajdoša z roku 1786 (*w Nemeckem ruse kapute recsenem*). Identifikácia tejto odevnej súčiastky je zložitejšia. Pod pojmom rúcho sa v minulosti mohol rozumieť aj odev vo všeobecnosti (Historický slovník jazyka slovenského HSSJ 5 2000; Bernolák 1825).¹⁹ Kaputom sa zase rozumel dlhý kabát, ktorý mohol byť vyrobený aj zo súkna (HSSJ 2 1992;

¹⁹ HSSJ: Rúcho – odev, šaty; Bernolák (1825): Rúcho – Odev, Šata.

Bernolák 1825).²⁰ Vrchným odevom, ktorý mal teda Gajdoš oblečený, mohol byť akýsi bližšie neznámy dlhý belasý kaput, teda kabát bledomodrej farby, ktorý autor zápisu spájal s nemeckým odevom.

Okrem spomenutých sa v prípade Jozefa Almássyho z roku 1786 uvádzajú ďalšie druhy vrchných odevných súčiastok. Opísaný odev zodpovedá tomu, aký zvykli nosiť predstavitelia uhorského zemianstva – mentieka a nohavice červenej farby, kabát s rukávmi a belasá vesta s výzdobou z bielych šnúr (Encyklopédia 2 1995: 347–348).

Mužská obuv

Najzriedkavejšie sa v opisoch stretávame s obuvou. V prípade zbojníkov nosili pravdepodobne väčšinou kožené krpce – tak ako v prípade z roku 1743 (*w krpcach*). Boli najbežnejším druhom obuvi nižších vrstiev obyvateľstva v minulosti. Rozšírené boli ako medzi roľníkmi, tak aj pastiermi. Krpce si ľudia vyrábali sami, alebo ich kupovali na trhoch. Robili sa prevažne z jedného kusa hovädzej alebo bravčovej kože, ktorý bol okolo členka sťahovaný koženými remienkami. Nemali formu pre pravú alebo ľavú nohu. Formovali sa až priamo nosením tak, že sa najskôr zmäkčili namočením do vody. Po vysušení sa ešte namastili, aby zostala koža pružná a nepremokavá.

Podošva sa na krpcoch objavovala len zriedkavo (napríklad na juhu stredného Slovenska). Pre zamedzenie pošmyknutia na ľade alebo v strmých svahoch sa zvykli dopĺňať podkovičkami alebo takzvanými mačkami. Zo samotných krpcov vychádzali pruhy kože – návlaky, ktoré sa obtáčali okolo lýtky nad členkami. Tým jednak zabezpečovali stabilitu krpcov na nohe, ale zároveň spevňovali lýtko.

Krpce sa nenosili na holú nohu. Členky a lýtky sa ovíjali pruhmi plátne – onucami, prípadne sa do krpcov obúvali pletené vlnené pančuchy a kopytca. V zimných mesiacoch sa mohol použiť aj iný prírodný materiál, ako slama alebo seno (Gazdíková 2011: 16–19; Encyklopédia 1 1995: 253, 280, 437; Kovačevičová 1955: 124–125; Benža 2015: 119).

Mužské pokrývky hlavy

Uhorský klobúk je ako pokrývka hlavy uvedený v opisoch zbojníckeho odevu v prípadoch z rokov 1743 (*pod rosskom klobuku*) a 1786 (*wisoke Uherske klobuky na Roch wistrihnute... stusskamy wsseliakeg barwy obssite*). Pod týmto pojmom sa ukrýva široká škála pokrývok hlavy vyrobených zo súkna, ktoré

---

20 HSSJ: Kaput – dlhý vrchný kabát, plášť; Bernolák (1825): Kaput – Kabát.

boli v období novoveku v Uhorsku veľmi populárne, pričom sa môžeme stretnúť aj s pomenovaniami čierny klobúk, maďarský klobúk, poľský klobúk, kalpak, čákov a podobne. Základný variant pozostával z mierne sa zužujúceho tunela, ktorý bol na hornom užšom konci uzavretý. Opačný koniec klobúka sa následne čiastočne prevrátil, čím sa vytvorili dve vrstvy. Vrchná vrstva mohla byť rozstrihnutá, a to jedným zvislým, prípadne šikmým strihom, čím vznikol odstávajúci trojuholníkový cíp. Vrch klobúka mohol, v závislosti od použitého materiálu, stáť alebo previsať na stranu. Vonkajšia strana klobúka mohla byť ešte olemovaná kožušinou.

Obr. 4 Častý motív sklomalieb – Jánošík a hôrni chlapci. Odev zbojníkov na vyobrazení v podstate korešponduje s odevom, s akým sa stretávame v archívnych dokumentoch. Uhorský klobúk s trojuholníkovým cípom, čierna košela, široký opasok, biele súkenné nohavice s výzdobou v oblasti rázporkov a krpce. Zdroj: Liptovské múzeum, UH 1015.

Klobúk sa stal rozšírenou mužskou pokrývkou hlavy poddanského obyvateľstva, ale aj šľachty a zemianstva, v 16. storočí. Variant s odstávajúcim trojuholníkovým cípom bol v minulosti typický pre vojakov. Vyššie varianty tejto pokrývky hlavy nosili príslušníci husárskych plukov. Od druhej polovice 18. a začiatku 19. storočia sa prostredníctvom nich rozšíril po Európe po tom, ako začali byť husárske pluky vytvárané aj v armádach ďalších európskych krajín. Tu sa už tento typ klobúka označoval prevažne termínom

čakov. Uhorský klobúk a jeho varianty začal byť neskôr vytláčaný klasickým klobúkom so širokou strieškou. Na území Liptova sa udržal najdlhšie v odev-ve zemanov, ktorí ho nosili s prevísajúcim futrom a olemovaný kožušinou (Ortutay 1982: 514; Encyklopédia 2 1995: 347–348; Somogyi 2018: 26, 32).

Pokrývka hlavy tohto typu sa v opisoch a vyobrazeniach zbojníkov objavuje najmä v období 17. až začiatku 19. storočia. Jej strih môžeme nájsť napríklad aj v knihe strihov bratislavských krajčirov z roku 1762 (Šimša 2021: 341).

V prípade bandy Michala Mlynarčíka z roku 1782 je pokrývka hlavy určiteľná ťažšie. Avšak keďže uhorské klobúky bývali v dokumentoch označené popisnejšie, predpokladám, že v tomto prípade išlo pravdepodobne o klobúky so širokou strechou, takzvané širáky (*klobuk swetlimy granatkamy a perlamy bielimy wissnurowany; dwa klobuky czerwonym suknom obtahnete, a czerwimiy swetlimy kamienkamy, a bielimy koczkamy, wssakowite obsnowane*). Na severe územia dnešného Slovenska sa nosili prevažne čierne plstené klobúky. V závislosti od regiónu mali rôzne veľkosti a tvary. Rozlišovali sa veľkosťou a tvarom dienk, zahnutím a veľkosťou striešky, ako aj zdobením, napríklad s pomocou stúh, tkaníc, šnúr, vybíjaných remencov, plstných pásov s našitými mušličkami, retiazok a podobne. Za stužku na klobúku, prípadne na jeho striešku, sa zvykla odkladať fajka, tabak alebo kresadlo. Vyrábali ich špecializovaní remeselníci – klobučníci.

Najmä medzi valaským obyvateľstvom boli v minulosti v oblube široké klobúky – širáky. Ešte na začiatku 19. storočia bola nariadeniami limitovaná šírka striešky, pretože pod širokou strieškou mohol hľadaný človek (napríklad zbojník) ľahšie ukryť svoju totožnosť. Valasi si striešky svojich klobúkov formovali tak, aby im dážď nestekal na tvár alebo za golier. Okrem toho si zvykli klobúky impregnovat masťou, smolou, vajcami alebo voskom, aby im pri nepriaznivom počasí nepremokali (Gazdíkova 2011: 15; Encyklopédia 1 1995: 238–239; Kovačevičová 1995: 126–127).

Klobúky Mlynarčíkových zbojníkov boli navyše vyzdobené. Okolo dienk bol pás červeného súkna, na ktorom boli upevnené svetločervené granátky – čiže korále – a biele perly či „koczky“. Pojmom „kostki“ označovali poľskí gorali mušle porcelánovca peňažného (Trebunia-Staszal – Etynkowsky – Fiedler 2015: 75–76). Ide o mušle, ktoré sa do dnešnej doby zvyknú upevňovať na goralské klobúky.

Ďalšie mužské odevné súčiastky

V prípade z roku 1755 bolo spomenuté, že zbojník bol prepásaný čiernym valaským pásom (*pasom walaskim čgernim*). Pás bola v minulosti súčiastka ženského a zriedkavo aj mužského odevu. Ide o archaickú časť odevu,

ktorej pôvodným účelom bolo pridržovať iné odevné súčiastky (napríklad zástery). Neskôr mali pásy už len dekoratívnu funkciu a postupne sa z ľudového odevu vytrácali. Najdlhšie sa zachovali vo sviatočnom ľudovom odevu. Pásy boli vyrábané rôznymi textilnými technikami. Obvykle mali šírku od osem do desať centimetrov. Keďže ich dĺžka mohla byť až zhruba dva metre, okolo pásu sa obtáčali niekoľkokrát. V mužskom ľudovom odevu sa pásy používali na previazanie vrchného odevu. V chladnejšom počasí to bol jediný spôsob, ako si udržať telesné teplo v kabanici, ktorá nemala po celej dĺžke žiadne gombíky na zapínanie. V Liptove používali muži asi do tridsiatych rokov 20. storočia na opásanie kabanice pás ušitý z plátna alebo šnúru skrútenú z ľanových nití. Do neskorších období sa dochoval v obradovom svadobnom odevu, kde býval použitý práve týmto spôsobom (Gazdíková 2011: 20; Encyklopédia 2 1995: 17; Kovačevičová 1955: 79–80; Nosáľová 1983: 139).

Pod pojmom pás sa však v minulosti mohli rozumieť aj iné odevné súčiastky. V minulosti sa ako pás označovali aj rôzne druhy remenárskych výrobkov, napríklad remeňov alebo viacprackových opaskov (Polonec 1960: 16, 20). Keďže je pás v spomenutom prípade z roku 1755 označený ako valaský, môže to viesť k predpokladu, že ide o opasok.

Viacprackový opasok je, okrem prípadu z roku 1755, doložený aj v prípade z roku 1782 (*od opaska*). Opasok mal hlavne ochrannú funkciu. Spevňoval pás a chránil trup pred zranením pri ťažkej práci. Nosili ho prevažne muži pracujúci v horách, ako drevorubači, ale hlavne ovčiari. Odtiaľ sa dostal aj do zbrojníckeho odevu. Pri roľníckych prácach sa prevažne nenosil, ale mohol sa objaviť aj v odevu iných obyvateľov dedín, napríklad richtárov, ktorí v ňom mohli nosiť peniaze alebo dokumenty.

Opasok býval široký 30 a viac centimetrov. Vpredu sa zapínal na jednu až šesť praciek. Šírka a počet praciek sa menili v závislosti od regiónu. Celkovo však vážil niekoľko kilogramov. Za prackami bola s pomocou prelozenej kože vytvorená kapsa, v ktorej sa obvykle nosil tabak a fajka, ale aj soľ alebo ochranné bylinky. V Liptove sa v odevu pastierov a drevorubačov uchoval do začiatku 20. storočia opasok s dvoma až štyrmi prackami. Opasky vyrábali remenáři, ich zdobenie však už bolo dielom pastierov. Zdobili ich najmä razbou a vybiňaním, ale aj vyšívaním kožou (Kovačevičová 1955: 114; Encyklopédia 1 1995: 437; Komorovská 1987: 20; Nosáľová 1983: 138).

Súčiastky vojenských uniforiem

Okrem spomenutých sa v dokumentoch objavujú aj zmienky niekoľkých odevných súčiastok vojenskej uniformy. V prípade dezertérov z roku 1773 ide konkrétne o nohavice (*nohavicz*), vesty (*laibliky*) a košeľe (*kossele*). Iden-

tifikácia regimentu dezertérov by nám pomohla viac osvetliť farebnosť ich uniformy. Súdna zápisnica uvádza, že pochádzali z pešieho Gyulaiovského regimentu. Nohavice peších regimentov boli v tom čase modré s čierno-žltou výzdobou v oblasti rázporkov a bočných švov. Kabát a vesta boli štandardne biele. Rozdiel bol v podšívke, ktorá mala v tomto prípade modrú farbu (Somogy 2013: 4–8).

Okrem toho tu bola spomenutá aj vojenská pokrývka hlavy. Išlo o takzvaný kašket (*kasskety bes blachy*), čo bola kožená prilbovitá čapica. Bola veľká, ťažká, nepraktická a vojakov nedostatočne chránila pred poveternostnými vplyvmi. Napriek tomu bola v tej dobe v armádach rozšírená. Poznámka v dokumente, že čiapka bola „*bes blachy*“, teda bez plechu, sa vzťahuje ku kovovému štítu. Na kaškete bol upevnený vpredu a nachádzali sa na ňom iniciály panovníka (Čičaj 2021: 109; Somogyi 2013: 4–6, 12).

Zhrnutie poznatkov

Nie je žiadnym prekvapením, že odev kriminálnikov sa zásadnejšie neodlišoval od odevov ľudí z ich okolia. Je to prirodzené, keďže aj oni vychádzali z ich radov. V odeve kriminálnikov sa odráža ich profesijné či sociálne postavenie. Napríklad pri väčšine zbojníkov je z ich odevu evidentné, že pochádzali z pastierskeho prostredia. Aj historické výskumy ukazujú, že väčšina zbojníkov pôsobiacich v oblasti Liptova sa pôvodne živila pastierstvom, čo tento predpoklad len potvrdzuje (Nemec 2019: 112). V zbojníckom odeve tak nachádzame odevné súčiastky, ktoré boli vyslovene označené ako valaské (čierna valaská košeľa, valaská kabanička, valaský pás), prípadne súčiastky, ktoré sa často v pastierskom odeve objavovali (halena, široký viacprackový opasok). Pri opise zbojníckej skupiny v prípade z roku 1786 svedkovia vyslovene uviedli, že zbojníci „*gako walasi wihlidaly*“. Rôzne formy výzdoby sú pri zmienených prípadoch zaznamenané na nohaviciach („*vycifrované*“ nohavice) a pokrývkach hlavy, kde sa uplatnili najmä rôzne stužky, prípadne korále a mušle. Do istej miery sa tak potvrdilo tvrdenie Adama Votrubu, ktorý zbojnícky odev opísal ako zdobený vo väčšej miere než odev ostatného poddanského obyvateľstva. Aj tento odev však musel spĺňať funkčné požiadavky pre pobyt v náročnom horskom prostredí (široký opasok, čierna košeľa...) (Votruba 2014: 55–56).

Čo sa týka ostatných kriminálnych prípadov, vo všeobecnosti sa v odeve nachádzali prevažne prvky typické pre stav alebo profesiu ich aktérov. Odev Jozefa Almássyho je napríklad typickým pre príslušníka zemianskeho stavu. Aj tu ale nachádzame pre Liptov menej bežné súčiastky. Príkladmi toho sú kabát nemeckého strihu alebo belasé nohavice u roľníka.

Belasé nohavice s výzdobou z bielych šnúr zaujali aj samotných vyšetrovateľov prípadu napomáhania dezertérom z roku 1773. Pravdepodobne teda patrili k odevu, ktorý sa u poddanského obyvateľstva často neobjavoval.

Rovnako aj kabát nemeckého strihu nemusel byť bežnou odevnou súčiastkou. Pri opisoch hľadaných ľudí sa svedkovia spravidla nezameriavali na opis odevu ako celku, ale najmä na odevné súčiastky, ktoré boli istým spôsobom nie úplne bežné alebo netradičné, respektíve také, na základe ktorých bolo hľadaného jednoduchšie identifikovať. To môže byť aj prípad opisu odevu Martina Gajdoša z roku 1786, v ktorom sa, okrem bielych nohavíc, objavuje zmienka o belasom nemeckom rúchu, nazývanom kaput.

Vo výsluchoch môžeme zriedkavo naraziť aj na informácie o krajčíroch, respektíve výrobcoch jednotlivých odevných súčiastok. V prípade už spomenutých belasých nohavíc s bielymi šnúrami z Važca o nich pôvodný majiteľ – poddaný Michal Bíroš – povedal, že si ich pred piatimi rokmi nechal ušiť Važťanovi Michalovi Jackovi zo súkna, ktoré kúpil vo Svätom Mikuláši. Avšak jeho manželka Zuzana Hybban tvrdila vo svojej výpovedi niečo iné. Podľa nej ich manželovi pred dvoma rokmi daroval jej „Brat Pauko Krajci“. V konečnom dôsledku pre nás nie je dôležité, ktoré tvrdenie je pravdivé. Obaja svedkovia totiž vo svojich výpovediach uviedli mená mužov, ktorí boli v miestnej komunite schopní takýto odev vyrobiť.

Čo sa týka Michala Jacka, v predurbárskom súpise z roku 1770 boli vo Važci zaznamenaní dvaja muži s týmto menom. Ani pri jednom z nich nebola uvedená nejaká remeselnícka profesia, aj keď remeslo je uvedené pri viacerých mužoch z tejto dediny (tiež treba počítať s tým, že „náš“ Michal Jacko nemusel byť hlavou žiadnej usadlosti, a preto v súpise evidovaný nie je).²¹ To ma vedie k domnienke, že Michal Jacko nebol krajčírom, ale roľníkom, ktorý ale dokázal nohavice, alebo možno aj iné odevy zo súkna, popri svojej bežnej práci ušiť.

V prípade druhého muža, Pavla Hybban, je priamo uvedené, že bol krajčírom, respektíve krajčírskym tovarišom, „*kteri ge posul²² na vandrouczé*“.

Informácia o inom krajčírovi je uvedená v procese so zbojníckou bandou Michala Mlynarčíka z roku 1782. Svedok, na základe rozhovoru s Mlynarčíkom, nohavice zbojníkov opísal nasledovne: „*w bielich wicifruvanych, na polwomskom Buwalowom salassi zkrze gedneho Boczkeho kragcira ussitich nohawiciach zassateny byly*“. Podľa opisu išlo pravdepodobne o biele súkenné nohavice s výzdobou. Zbojníkom ich ušil krajčír z Boce neznámeho mena. Viac interpretácií sa ponúka pri mieste, na ktorom boli nohavice pre zbojníkov

21 Urbarium possessionis Vazcesz <https://archives.hungaricana.hu/en/urberi/view/lipto-vazsec/?document=1&pg=8&bbox=-2364%2C-3830%2C4692%2C97> [cit. 17. 10. 2022].

22 Posul – je dosiaľ/je ešte stále.

ušíte. Samotná výroba nohavíc nemusela prebehnúť v krajčírovej dielni, ale na spomínanom salaši pri gemerskej Polomke. Tiež ich ale krajčír mohol ušiť doma v Boci a priniesť ich na salaš. V tereziánskom urbári z roku 1771 sú v Boci uvedení dvaja muži, ktorých profesiou bolo aj krajčírstvo – Adam Stajner a Daniel Szlamcsi.²³ Avšak stotožniť jedného z nich s krajčírom, ktorý šil nohavice pre zbojníkov, je nemožné.

Krajčírov nachádzame aj medzi podozrivými. Spomínaný Jozef Almáši bol v samotnom prameni označený ako „*Uhersky Kragcsir*“. Pomenovanie uhorský krajčír nám môže napovedať, že šil odevy typické skôr pre maďarskú časť obyvateľstva Uhorska. V minulosti sa totiž, najmä vo väčších mestách, zvykli krajčíri deliť na uhorských a nemeckých (Špiesz 2021: 242).

Súbor odevov, o ktorých sa objavili zmienky v citovaných archívnych dokumentoch, zahŕňa širokú škálu odevných súčiastok – spodný odev, vrchný odev, obuv, pokrývky hlavy a iné doplnky. Niektoré typy ale početne prevládali. Napríklad o najbežnejšom odevu – plátennej košeli – sa objavila zmienka len v jedinom súdnom spise. Rovnako aj o plátenných gatiach. Taktiež aj najbežnejšia obuv poddanského obyvateľstva, krpce, sa v skúmaných dokumentoch objavila len jedenkrát. Biele súkenné nohavice sa objavili len dvakrát (z toho v jednom prípade hral určite rolu fakt, že nohavice boli zdobené). Trikrát sa objavili zmienky o ďalších druhoch nohavíc, ktoré neboli v prostredí poddanského obyvateľstva Liptova až tak bežné. Naopak, čierne valaské košele opisovali tri dokumenty. Taktiež aj zmienok o vrchnom odevu bolo viac – päť (halena v prípade Mateja Garaja, kabanica v prípade skupiny neznámych zbojníkov, halena v prípade Mateja Mlynarčíka, nemecký kaput v prípade Martina Gajdoša a mentieka v prípade Jozefa Almášiho). Tento nepomer medzi málo zastúpenými bežnejšími súčiastkami a viac zastúpenými zriedkavejšími súčiastkami je vysvetliteľný, už spomínaným, fenoménom – svedkovia sa pri svojich opisoch sústredili najmä na tie odevné súčiastky, vďaka ktorým mohol byť hľadaný človek ľahšie identifikovateľný. Je teda logické, že skôr spomenuli čiernu košeľu, šalvary alebo halenu, ako obyčajné súkenné nohavice či plátennú košeľu, ktorú mal oblečenú skoro každý muž.

Október 2022

---

23 Conscriptio oppidi Bocza <https://archives.hungaricana.hu/en/urberi/view/lipto-boca/?document=1&pg=11&bbox=-2367%2C-3774%2C4688%2C154> [cit. 17. 10. 2022].

Archívne pramene

Magyar nemzeti levéltár: Conscriptio Oppidi Bocza Cottus Lyptoviensis. [2022-10-17]. Dostupné na: <https://archives.hungaricana.hu/en/urberi/view/lipto-boca/?document=1&pg=11&bbox=-2367%2C-3774%2C4688%2C154>.

Magyar nemzeti levéltár: Urbarium Possessionis Vazsecz Cottus Lyptoviensis. [2022-10-17]. Dostupné na: <https://archives.hungaricana.hu/en/urberi/view/lipto-vazsec/?document=1&pg=8&bbox=-2364%2C-3830%2C4692%2C97>.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: fond Liptovská župa.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš: fond Magistrát mesta Ružomberok.

Literatúra

Behringer, Wolfgang. 2018. *Chonrad Stoeckhlin a „noční houf“*. Příběh z raného novověku. Praha: Argo.

Benža, Mojmir. 2015. *Tradičný odev Slovenska*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby.

Bernolák, Antonio. 1825. *Slowár Slowenský Česko=Latinsko=Německo=Uherský: seu lexicon slavicum bohemicum-latino-germanico-ungaricum*. Buda: Typogr. Reg. Univers. Hungaricae. [2022-10-17]. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/ediela/bernak/>.

Čičaj, Viliam. 2021. Dobrá armáda. Návrh na reorganizáciu armády z konca 18. storočia. Pechota a jazdectvo (I. časť). *Vojenská história* 1: 104–124.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1, 2. 1995. Bratislava: Veda.

Etnografický atlas Slovenska. 1990. Bratislava: Veda.

Filip, Elzbieta Teresa. 2007. Odev zbojníkov vo svetle historických odkazov. Náčrt problematiky. In: *Jánošík a fenomén zbojníctva na slovensko-poľsko-českom pomedzí*. Žilina: Považské múzeum: 182–197.

Gazdíková, Alžbeta. 2011. Terminológia tradičného odevu na Slovensku. *Žborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografia* 52: 9–27.

Ginzburg, Carlo. 2000. *Sýr a červy. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*. Praha: Argo.

Historický slovník slovenského jazyka 2, K – N. 1992. Bratislava: Veda. [2022-10-17]. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/hssj.html>

Historický slovník slovenského jazyka 5, R – Š. 2000. Bratislava: Veda. [2022-10-17]. Dostupné na: <https://www.juls.savba.sk/hssj.html>

Churý, Slavko. 1967. *Župa Liptovská. 1391 – 1849. Inventár*. Bratislava: Slovenská archívna správa.

- Churý, Slavko. 1970. Kurens o potieraní zbojníctva v Liptove a na Orave z konca 80. rokov 18. storočia. *Žborník Slovenského národného múzea. Etnografia* 11: 217–219.
- Churý, Slavko. 1995. Národopisné materiály v súdnych písomnostiach Liptovskej stolice z 18. storočia. *Slovenský národopis* 43/2: 230–237.
- Kaňová, Magdaléna. 1967. Ľudový odev dolného Liptova. *Žborník Slovenského národného múzea: Etnografia* 61, 8: 230–236.
- Kaňová, Magdaléna. 1968. Ľudový odev dolného Liptova. 2. časť. *Žborník Slovenského národného múzea: Etnografia* 62, 9: 239–259.
- Kaňová, Magdaléna. 1972. Ľudový odev a textil v zátopovej oblasti Liptova. *Liptov. Vlastivedný zborník* 2: 207–222.
- Komorovská, Marta. 1987. *Pastierske umenie*. Bratislava: Tatran.
- Kovačevičová, Soňa. 1955. *Ľudový odev v hornom Liptove*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Lengyelová, Tünde. 2016. *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava: Slovart.
- Levi, Giovanni. 2018. *Nehmotné dedičstvo. Kariéra jedného exorcisty v Piemontu v 17. stolytí*. Praha: Argo.
- Markov, Jozef. 1955. *Slovenský ľudový odev v minulosti*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Nemec, Miroslav. 2012. Kriminalita a súdna prax v Nemeckej Ľupči v druhej polovici 18. storočia. *Historické rozhľady* 7: 163–178.
- Nemec, Miroslav. 2014. Organizácia a fungovanie zbojníckych bánd na území Liptova v 18. stolytí. In: Nemec, Miroslav – Vítek, Peter (zost.): *Žbojníctvo na Slovensku*. Krakov: Spolek Slovákoy v Poľsku: 73–83.
- Nemec, Miroslav. 2019. *Od zločinu k trestu. Vývoj stolyčného súdnictva na Liptove v 18. stolytí*. Ružomberok: Society for Human Studies.
- Nemec, Miroslav. 2020. Súdna prax liptovského mestečka v druhej polovici 18. stolyčia. In: Purdek, Imrich (zost.): *Historia mea vita. Žborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vladimíra Segeša*. Bratislava: Vojenský historický ústav: 238–249.
- Nemec, Miroslav. 2021. *Oživení zbojníci. Katalóg k výstave*. Ružomberok: Liptovské múzeum.
- Nemec, Miroslav. 2022. Regulácia zábavy v liptovských mestách v ranom novoveku. In: *Documenta Pragensia* 40. *Město se baví – od středověku do roku 1848. Praha jako centrum kulturního života*: 59–80.
- Nosálová, Viera. 1983. *Slovenský ľudový odev*. Martin: Osveta.
- Ortutay, Gyula. 1982. *Magyar néprajzi lexikon. Negyedik kötet N – Szé*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ozment, Steven. 2015. *Purkmistrova dcera. Skandal v německém městě 16. stolytí*. Praha: Argo.

- Pasterstwo w Tatrach i na Podtatrzcu*. 2012. Zakopane: Tatranski Park Narodowy.
- Podolák, Ján. 1982. *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava: Veda.
- Polonec, Andrej. 1960. *Slovenské opasky, kapsy a spínadlá*. Martin: Osveta.
- Somogyi, Győző. 2013. *Hungarian military 1768–1848*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Somogyi, Győző. 2018. *The army of Rákóczi war of independence 1703–1711*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Šimša, Martin. 2011. Soukenné kalhoty v západných a stredných Karpatech – konstrukční východiska, stříhy a jejich vývoj. *Žborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 105: 28–64.
- Šimša, Martin. 2021. *Knihy krejčovských stříhů ve střední Evropě v 16. až 18. století I*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Špiesz, Anton. 2021. *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku. 15. – 19. storočie*. Bratislava: Perfekt.
- Trebunia-Staszal, S. – Etynkowscy, A. i M. – Fiedler, K. 2015. *Atlas Polskich Strojów Ludowych. Strój podhalański*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Uhorský Simplicissimus*. 1975. Bratislava: Tatran.
- Uličný, Ferdinand. 2014. *Dejiny Liptova od 9. do 19. storočia*. Liptovský Hrádok: Komunitná nadácia Liptov.
- Vítek, Peter – Martinický, Miroslav – Laučík, Peter. 2014. *Svätý Kríž – dejiny. Od prvej písomnej zmienky do roku 1945*. Svätý Kríž: Obec Svätý Kríž.
- Votruba, Adam. 2010. *Pravda u zbojníka. Zbojníctví a loupežnictví ve střední Evropě*. Praha: Scriptorium.
- Zuskinová, Iveta. 1999. *Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove*. b. m.: Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny.